

Drs. L. Douw

DE LANDBOUW ALS NEVENBEROEP IN 1970

Mededelingen en Overdrukken
No. 79

L27
79 B

Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - Den Haag
Tel.: 61 41 61

Oorspronkelijk in verkorte vorm verschenen in het maandblad:
"Bedrijfsontwikkeling", 3e jaargang, april 1972.

DE LANDBOUW ALS NEVENBEROEP IN 1970

§ 1. Inleiding

In 1970 waren er in Nederland ongeveer 185 000 land- en tuinbouwbedrijven. De daarbij behorende bedrijfshoofden waren niet allen even sterk van hun landbouwbedrijf afhankelijk: sommigen besteedden een deel van hun tijd aan werkzaamheden buiten het bedrijf, anderen waren rustende bedrijfshoofden die zich nog niet volledig op non-actief wilden stellen. Onderstaand overzicht vat deze groepen globaal samen. 1)

A. "Volledige" land- of tuinbouwer	143 500
B. Hoofdberoep land- of tuinbouwer	8 500
C. Nevenberoep land- of tuinbouwer	23 000
D. Rustende landbouwers	9 000
S. Speciale bedrijven 2)	1 000
Alle bedrijven	185 000

Onder B vallen de bedrijfshoofden die méér, en onder C de bedrijfshoofden die minder dan de helft van hun tijd aan het bedrijf besteden. De C- en D-bedrijven vatten we samen onder de naam nevenbedrijven. Van deze bedrijven wordt nagegaan hoe ze er uit zien en welke bijdrage ze in 1970 leverden aan de Nederlandse land- en tuinbouwproductie.

De nevenbedrijven vormen 17% van het totaal. Dat aandeel is in vergelijking met verschillende omliggende landen niet hoog te noemen. Een nauwkeurige vergelijking is moeilijk, omdat de maatstaven voor het tellen van bedrijven en voor het onderscheid tussen hoofd- en nevenbedrijven land tot land verschillen. 3) Men mag echter wel aannemen dat de

- 1) Bedrijven met een omvang van minder dan 10 sbe zijn buiten beschouwing gelaten. De in dit overzicht genoemde aantallen zijn gebaseerd op de meitellingsgegevens van een landelijke steekproef van ca. 18 000 bedrijven. De indeling in A, B, C, D en S-bedrijven wordt gewoonlijk gemaakt m.b.v. milieukenners, op basis van de opgave van beroep en nevenberoep door het bedrijfshoofd. In dit geval konden geen milieukenners worden ingeschakeld, maar de indeling is zo goed mogelijk benaderd aan de hand van de meitellinggegevens over persoon en bedrijf.
- 2) Hieronder vallen bv. bedrijven van kloosters of andere instellingen en bedrijven van de overheid.
- 3) Vergelijk m.b.t. Duitsland: A.L.G.M. Bauwens, P. van der Linden en C.J.M. Spierings. Verslag van een studiereis naar West-Duitsland, LEI-Medelingen en Overdrukken no. 40. (1970).

positie van het nevenbedrijf in België, Italië en Engeland en vooral in Duitsland belangrijker is dan in Nederland. Daartegenover staat dat het nevenbedrijf in Frankrijk van minder belang is. 1) Niet alleen het economisch gewicht dat aan de nevenbedrijven moet worden gehecht, ook de achtergronden van hun ontwikkeling en hun maatschappelijke waardering lopen van land tot land uiteen. Bij de ontwikkeling speelden industrialisatie, verkeersvoorzieningen en wellicht "Bauerstumsideologie" in uiteenlopende mate een rol. Vandaag en in de toekomst komen daar landschapszorg, milieubeheer en een terug-naar-de-natuurstroom bij. In verschillende landen is het nevenbedrijf dan ook al jarenlang onderwerp van uitvoerige discussies. In Nederland was de belangstelling voor het verschijnsel tot nu toe niet groot, maar ook hier zijn de nevenbedrijven gezien hun aantal niet te verwaarlozen.

§ 2. De bedrijfshoofden

Hoofdberoep

Van de 32 000 bedrijfshoofden van nevenbedrijven had in 1970 de helft een hoofdberoep buiten de agrarische sector, ruim een kwart behoorde tot de rustende landbouwers, en van de overige lag het hoofdberoep in de agrarische sfeer: ze waren land- of tuinarbeider of hadden een met de landbouw verwant hoofdberoep zoals bijvoorbeeld veehandelaar of loonwerker.

De betekenis van het nevenbedrijf en de aard van het hoofdberoep zijn in de verschillende delen van het land niet gelijk. Om dit na te gaan worden 4 regio's onderscheiden, met daarachter het percentage van de land- en tuinbouwbedrijven dat als nevenbedrijf wordt uitgeoefend. 2)

Noord (Groningen, Friesland, Drenthe)	11%
Oost (Overijssel, Gelderland)	21%
West (Utrecht, N. en Z.Holland, Zeeland)	14%
Zuid (N.Brabant, Limburg)	17%

In het oosten (m.n. Gelderland) en zuiden is het nevenbedrijf het sterkst vertegenwoordigd: in deze gebieden ligt het hoofdberoep van de betrokkenen ook vaak buiten de agrarische sector. In het noorden en

-
- 1) Zie "Europese Gemeenschap", nr. 139, sept. 1971 en L.J.M. Weerdenburg, Het beoefenen van landbouw als nevenberoep, (1972) blz. 16-19.
 - 2) De IJsselmeerpolders zijn hierbij buiten beschouwing gelaten. Het aandeel van de nevenbedrijven bedraagt daar slechts ca. 4%. De IJsselmeerpolders zijn wel meegerekend in de landelijke totaalcijfers.

westen is het nevenbedrijf van minder betekenis 1), maar onder de bedrijfshoofden komt de land- en tuinarbeidersgroep daar sterker naar voren. Het aandeel van de rustende landbouwer lag in alle gebieden ongeveer gelijk.

Tabel 1. Exploitanten van nevenbedrijven naar hoofdberoep per gebied (%)

	Hoofdberoep				totaal aantal
	land- en tuinarbeider	landbouw- verwant	niet- agrarisch	rustend	
Noord	11	21	43	25	3 800
Oost	2	13	58	27	12 300
West	13	17	44	26	8 300
Zuid	4	14	58	24	7 600
Nederland	6	15	52	27	32 000

Het verschijnsel dat het hoofdberoep vaker losstaat van de landbouw naarmate het nevenbedrijf in een gebied meer betekent zet zich tot over de grenzen voort. In België 2) had in 1959 slechts 8% van de nevenbedrijfshoofden ("gelegenheidsboeren") een landbouwverwant hoofdberoep. Het aantal renteniers en gepensioneerden lag daar met 24% dicht bij het Nederlandse peil. In een Duits overzicht van 1969 3) worden de rustende boeren niet apart genoemd. Het aandeel van de nevenbedrijfshoofden (Nebererwerbers) ouder dan 65 jaar is echter 5%, en het ligt daarmee ongeveer even hoog als het aandeel van de 65+ers op de Nederlandse C-bedrijven. Van de C-bedrijfshoofden heeft ongeveer 30% een hoofdberoep in of verwant met land- en tuinbouw; Van de wel enigszins vergelijkbare groep "Nebererwerbers" in Duitsland is dat 12%. De indruk bestaat dan ook dat in Nederland, waar het nevenbedrijf van minder betekenis is, de bedrijfshoofden vaker hun hoofdberoep binnen de agrarische sector hebben dan in België of Duitsland.

- 1) In Drenthe is het aandeel van de nevenbedrijven het laagst (8%), maar in het westen vormt Zeeland een uitzondering met een hoog percentage nevenbedrijven (23%), die vooral in de tuinbouwsector liggen.
- 2) G. Hoyois en H. Everaet, De Gelegenheidslandbouw in België, (1967) blz. 37, 38.
- 3) Absichten, Ansichten, Aussichten der Landwirte in Klein- und Nebererwerbsbetrieben (ASG-Materialsammlung Nr. 91 (1970), blz. 87, 116.

Leeftijd

De leeftijdsopbouw van exploitanten van nevenbedrijven wijkt nauwelijks af van die van andere bedrijfshoofden. Om dit te kunnen constateren moeten de rustende landbouwers (D) buiten beschouwing worden gelaten (tabel 2, eerste 2 kolommen). Onder de bedrijfshoofden met de landbouw als nevenberoep komen iets meer jongeren voor. De gemiddelde leeftijd is vrijwel dezelfde (47, resp. 48 jaar). Wanneer een andere procedure wordt gevolgd, en de hoofdberoepslandbouwers beneden 65 jaar worden gesteld tegenover de C- en D-bedrijfshoofden beneden 65 jaar, blijken de verschillen in leeftijdsopbouw nog geringer te zijn.

Tabel 2. Leeftijdsopbouw van exploitanten van hoofd- en nevenbedrijven (in %)

Leeftijdsklasse	landbouw als hoofdberoep	landbouw als nevenberoep, met daarbij als hoofdberoep:			
		totaal (C)	land- of tuinarb.	landb.- verwant	niet- agrar.
- 35 jr.	15	17	34	14	16
35 - 45 jr.	24	26	20	25	26
45 - 55 jr.	27	32	29	28	34
55 - 65 jr.	25	21	16	21	21
65 jr. en ouder	9	4	1	11	3
Totaal	100	100	100	100	100

Regionaal doen zich in de leeftijdsopbouw geen duidelijke verschillen voor. Wel varieert de leeftijdsopbouw met de aard van het hoofdberoep: voor land- en tuinarbeiders wijkt zij vrij sterk af van het algemene beeld. De gemiddelde leeftijd in deze groep is slechts 42 jaar, en meer dan de helft van de bedrijfshoofden is jonger dan 45 jaar. De land- en tuinarbeiders vormen maar een klein deel van de nevenbedrijfshoofden. Van hun bedrijven valt 40% in de tuinbouwsector. Voor een deel zijn het wellicht (tuinders-)zoons die al een klein bedrijf of een klein deel van het ouderlijk bedrijf op hun naam hebben staan.

§3. De bedrijven

Bedrijfsoppervlakte

De oppervlakte van de bedrijven is in het algemeen gering. Van alle nevenbedrijven is 25% kleiner dan 1 ha en 7% (ongeveer 2300 bedrijven) groter dan 10 ha. De bedrijven van land- en tuinarbeiders zijn in doorsnee het kleinst, en bedrijfshoofden met een landbouwverwant hoofdberoep zitten op de grootste bedrijven (tabel 3).

Tabel 3. Nevenbedrijven naar oppervlakte per hoofdberoeps categorie (%)

Oppervlakte	Hoofdberoep				Totaal
	land- of tuinarb.	landb.- verwant	niet- agrar.	rustend	
< 1 ha	44	18	28	18	25
1 - 3 ha	31	20	32	34	31
3 - 5 ha	12	22	18	29	21
5 - 10 ha	9	24	16	14	16
≥ 10 ha	4	16	6	6	7
Totaal	100	100	100	100	100
Gem. per bedrijf (ha)	2,3	6,3	3,4	3,6	3,8

Het opvallend grote aandeel van bedrijven < 1 ha bij de land- en tuinwerkers hangt samen met de rol die de tuinbouw bij deze groep speelt. Bij de bedrijfshoofden met een niet-agrarisch hoofdberoep kan er verband bestaan tussen het grote aandeel van de kleine bedrijven en de betekenis van de veredelingsproductie, welke later ter sprake komt.

De bedrijven < 1 ha zijn het sterkst vertegenwoordigd in het westen en zuiden van het land, de nevenbedrijven ≥ 10 ha vormen in het noorden een belangrijke categorie.

Productieomvang

De gemiddelde productieomvang van de nevenbedrijven was in 1970 34 sbe. 1)

Ruim 40% van de bedrijven was kleiner dan 20 sbe en 16% (ca. 5 100 bedrijven) was groter dan 50 sbe. (tabel 4). De rustende landbouwers hebben in het algemeen de kleinste bedrijven, terwijl in de categorie "landbouwverwant hoofdberoep" nogal wat forse bedrijven voorkomen; ruim 100 daarvan hadden zelfs een productieomvang van meer dan 250 sbe. (Tabel 4, blz. 8).

De verhouding tussen productieomvang en oppervlakte ligt op de nevenbedrijven niet veel anders dan op de in hoofdberoep geëxploiteerde bedrijven. Op de eerste bedroeg ze 8,9, op de laatste 8,6 sbe/ha. Daarbij moet echter bedacht worden dat de nevenbedrijven in doorsnee een kleinere oppervlakte hebben dan de overige bedrijven, en dat op de

1) sbe = standaardbedrijfseenheden. Dit zijn verhoudingsgetallen om verschillende agrarische produktierichtingen op een gemeenschappelijke noemer te brengen. Ze zijn gebaseerd op de hoogte en de onderlinge verhouding van de factorkosten (netto-pacht, arbeid, rente) welke in 1968 bij een redelijk doelmatige bedrijfsvoering moesten worden gemaakt per dier of per hectare. Voor een modern eenmansbedrijf kan de vereiste omvang globaal op 90 à 100 sbe worden gesteld.

Tabel 4. Nevenbedrijven naar produktieomvang per hoofdberoepscategorie (%)

Produktieomvang	Hoofdberoep				Totaal
	land- of tuinarb.	landb.- verwant	niet- agrar.	rustend	
10 - 20 sbe	35	22	40	58	42
20 - 50 sbe	44	45	45	34	42
50 - 90 sbe	17	17	11	6	11
90 sbe e.m.	1	7	2	1	5
	100	100	100	100	100
sbe/bedrijf	33	56	34	23	34
sbe/ha	14	9	10	6	9

laatste de intensiteit in het algemeen hoger ligt naarmate de oppervlakte kleiner is. Bovendien kunnen de verschillen niet zinvol beoordeeld worden zonder te letten op de uiteenlopende richting van de produktie op hoofd- en nevenbedrijven. (Vgl. § 4.)

In het oosten van het land is zowel de oppervlakte als de produktieomvang van de bedrijven het kleinst. Ook in het westen is de oppervlakte vaak gering, maar de produktieomvang is er gemiddeld groot; de belangrijke plaats van de tuinbouw speelt daarbij een rol. Het zuiden sluit wat dit betreft nauw bij het westen aan, maar hier wordt de gunstige verhouding tussen produktie en oppervlakte in de eerste plaats bepaald door de veredeling. Het zijn vooral de land- en tuinarbeiders die hun grond intensief benutten (o.a. voor veredeling en tuinbouw) en de rustende boeren die de grond extensief benutten.

Bedrijfstype

De verschillen in oppervlakte en produktieomvang gaan samen met verschillen in bedrijfstype. Er kan een globale typering worden opgesteld op grond van de richting waarin het bedrijfshoofd werkzaam is. Door de beperktheid van de gegevens moeten akkerbouwers en veehouders daarbij als één categorie worden beschouwd. (Tabel 5, blz. 9).

De land- en tuinarbeiders wijken het meest van het algemene beeld af: in bijna de helft van de gevallen is hun nevenberoep tuinder, terwijl ook de boomkwekers onder hen sterk vertegenwoordigd zijn. De rustende landbouwers die nog een klein bedrijfje aanhouden zijn vooral akkerbouwer of veehouder. Arbeiders en rustende boeren houden zich niet veel met veredeling bezig; de eigenaars van de veredelingsbedrijven hebben hun hoofdberoep vaak buiten de agrarische sector, hoewel er ook veel zijn met een landbouw-verwant hoofdberoep. De fruittelers zijn minder sterk aan één bepaald hoofdberoep gebonden, al valt het accent op het niet-agrarisch hoofdberoep en op de rustende landbouwers.

De verdeling van de oppervlakte cultuurgrond hangt nauw samen met

Tabel 5. Nevenbedrijven naar type per hoofdberoeps categorie (%)

Aard van het nevenberoep	Hoofdberoep				Totaal
	land- of tuinarb.	landb. verwant	niet- agrar.	rustend	
akkerbouwer/veehouder	45	76	65	82	70
tuinder	41	10	15	7	14
fruitseler	4	3	7	8	7
boomkweker	8	1	1	1	1
veredelaar	3	10	13	2	9
	100	100	100	100	100

het bedrijfstype. Op de nevenbedrijven is twee derde van de cultuurgrond als grasland in gebruik, ruim 20% als bouwland en 10% als tuinland. Ten opzichte van de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven betekent dat iets meer grasland en een tweemaal zo groot aandeel van het tuinland. Het aandeel van het grasland ligt bij de rustende boeren wat hoger dan bij de andere beroeps categorieën. Bouwland en tuinland spelen een belangrijke rol bij de land- en tuinarbeiders en de bedrijfshoofden met een landbouw verwant hoofdberoep. (Ten aanzien van de gegevens over het grondgebruik zijn deze twee categorieën samengevoegd).

Akkerbouw en veehouderij komen als vormen van nevenbedrijf vooral in het noorden en oosten voor; de tuinders zijn vooral in het westen en de veredelaars in het zuiden van betekenis. (tabel 6). Het graslandaan- deel op de nevenbedrijven is in het oosten het hoogst (85%) en in het zuiden het laagst (34%). In het westen is 20% van de grond van de nevenbedrijven als tuinland in gebruik.

Tabel 6. Nevenbedrijven naar type per gebied (%)

Aard van het nevenberoep	Gebied				Totaal aantal
	Noord	Oost	West	Zuid	
akkerbouwer/ veehouder	85	81	54	61	22 500
tuinder	6	4	29	16	4 200
fruitseler	0	9	11	3	2 200
boomkweker	2	0	2	1	300
veredelaar	7	6	5	20	2 800
	100	100	100	100	32 000

Een algemene karakteristiek van de nevenbedrijven kan worden gegeven aan de hand van de voorkomende bedrijfstypen, maar ze kan ook worden gebaseerd op de verdeling van de gezamenlijke produktie van alle bedrijven over de verschillende sectoren.

Op de nevenbedrijven valt een groter deel van de produktie onder de veredeling en de tuinbouw dan op de full-time landbouwbedrijven. Vooral

de varkensmesterij en de kalvermesterij zijn sterk ontwikkeld, waarbij de kalvermesters vaak hun hoofdberoep buiten de agrarische sector hebben. Veehouderij en akkerbouw zijn op de nevenbedrijven van minder belang dan op de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven; binnen de veehouderij is het aandeel van de melkveehouderij gering en van het mestvee groot.

De akkerbouw als nevenbedrijf is alleen in het noorden enigszins ontwikkeld: 18% van de totale produktie van de nevenbedrijven in dat gebied komt van de akkerbouw. Op de nevenbedrijven in het westen is de tuinbouw van belang; het aandeel van opengronds-groente, fruit en bloembollen ligt er op de nevenbedrijven hoger dan op de hoofdbedrijven, maar het aandeel van de glasteelten ligt op de nevenbedrijven veel lager.

Als het hoofdberoep in de agrarische sfeer ligt ("arbeider" of "landbouwverwant") is het tuinbouwaandeel in de produktie in het algemeen groter dan wanneer het hoofdberoep niet-landbouwverwant is. Alleen ten aanzien van de fruitteelt spelen niet-agrariërs en rustende landbouwers duidelijk een belangrijker rol.

§4. De bijdrage tot de produktie

De nevenbedrijven, die 17% van de landbouwbedrijven uitmaken, nemen 5% van de cultuurgrond in beslag en verzorgen 6% van de totale produktie. Op alle nevenbedrijven samen is de produktie per hectare dus groter dan op de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven. Dat geldt echter niet voor de afzonderlijke sectoren:

Aandeel van de nevenbedrijven in de

rundveehouderij	5%	opp. grasland	6%
akkerbouw	4%	opp. bouwland	4%
tuinbouw	6%	opp. tuinland	11%
veredeling	10%		

In de veehouderij- en tuinbouwsector nemen de nevenbedrijven meer grond in beslag dan overeenkomt met hun bijdrage tot de produktie: ze zijn extensiever dan de overige bedrijven. Bij de rundveehouderij ligt de verklaring hiervoor niet alleen in een geringer aantal dieren per hectare, maar ook in de andere verhouding tussen melkvee en mestvee. 1) Bij de tuinbouw komt de geringe betekenis van glasteelten op de nevenbedrijven in deze cijfers tot uiting.

Per sector gezien blijkt het nevenbedrijf dus minder intensief dan de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven.

1) De totale produktie is namelijk uitgedrukt in sbe, waarbij geldt: 1 st. melkvee = 2,5 sbe en 1 st. mestvee = 0,8 sbe.

Het hoge gemiddelde van de produktie per hectare op de nevenbedrijven berust op het relatief hoge aandeel van veredeling en tuinbouw in de totale produktie.

§ 5. Enkele produktietakken

Van een aantal produktietakken in de rundveehouderij en de veredeling zijn meer gedetailleerde gegevens bekend met betrekking tot het aandeel van de nevenbedrijven in de totale produktie en de omvang van de verschillende bedrijfsonderdelen. (tabel 7)

Tabel 7. Rundveehouderij en veredeling op nevenbedrijven.

	Nevenbedr. in % van alle bedr. met	Dieren op nevenbedr. in % van alle dieren	Aantal dieren per bedrijf		Perc. bedr. met dit be- drijfsond.	
			Neven- bedr.	Hoofd- bedr.	Neven- bedr.	Hoofd- bedr.
melkkoeien	10	3	5	17	41	69
mestvee	15	17	9	7	19	22
mestkalveren	24	19	66	89	4	3
mestvarkens	14	12	52	58	26	30
fokvarkens	10	7	10	17	16	27
legkippen	13	9	266	410	22	27
slachtkuikens	27	20	6 607	9 650	3	1

Melkkoeien

In 1970 werden op de nevenbedrijven ongeveer 66 000 melkkoeien gehouden, dat is 3,5% van de nederlandse melkveestapel. Dit gebeurde overwegend in kleine eenheden en ook minder intensief dan op de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven. De bedrijven waarvan de eigenaar zijn hoofdberoep in de agrarische sfeer heeft hadden de grootste melkvee-eenheden. Hieronder vallen wellicht ook een aantal veehandelaren. De rustende landbouwers hebben de kleinste eenheden en werken het minst intensief. In totaal komen op ruim 40% van de nevenbedrijven melkkoeien voor. Dit percentage loopt voor de verschillende hoofdberoeps-categoriën nauwelijks uiteen, maar het wisselt wel sterk naar gebied: in het noorden en oosten komen op bijna 60% van de nevenbedrijven melkkoeien voor, in het westen en zuiden op minder dan 25%. De bedrijfs-onderdelen zijn in het noorden het grootst (gem. 7,1 melkkoe/bedrijf) en het meest intensief (1,1 melkkoe/ha). Voor Nederland als geheel is de gemiddelde omvang van de melkveehouderij op nevenbedrijven 5,4 melkkoe/ha, en de veedichtheid 0,9 melkkoe/ha.

Bijna 60% van de melkveestapels bestaat uit minder dan 5 melkkoeien. Daartegenover zijn er bijna 1 600 bedrijven met meer dan 10 koeien en meer dan 400 met meer dan 20 koeien. Van de nevenbedrijven met melkkoeien was ruim 40% kleiner dan 3 ha en bijna 10% groter dan 10 ha.

Tabel 8. Nevenbedrijven naar aantal melkkoeien (%)

Aantal melkkoeien	Hoofdberoep			Alle bedrijven
	Agrarisch ¹⁾	Niet-agrarisch	Rustend	
Minder dan 5	41	60	68	59
5 - 9	33	31	25	30
10 - 19	15	8	6	9
20 - 29	6	1	1	2
30 en meer	4	1	0	1
Totaal	100	100	100	100
Regelpercentage	20	52	28	(13 000)

1) De hoofdberoeps-categoriën "land- en tuinarbeiders" en "landbouwverwant hoofdberoep" moesten in deze en volgende tabellen worden samengevoegd. Samen vormen ze de categorie "Agrarisch hoofdberoep".

Mestvee

De omvang van de mestveestapel op nevenbedrijven lag in 1970 rond 52 000 stuks, dat is ruim 17% van de totale nederlandse mestveestapel. Van de bedrijven met mestvee wordt 15% als nevenbedrijf uitgeoefend. Het deel van de nevenbedrijven dat mestvee houdt ligt veel lager dan bij het melkvee (19, resp. 41%) maar het aantal dieren per bedrijf is groter; er zijn in doorsnee zelfs meer dieren dan op de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven. Ook hier hebben boeren met een hoofdberoep in de agrarische sfeer de grootste eenheden. De helft van de nevenbedrijven met mestvee houdt minder dan 5 dieren, en slechts 6% heeft meer dan 30 dieren. Maar van de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven heeft 57% minder dan 5, en slechts 3% meer dan 30 dieren. Onder de nevenbedrijven komen dus verhoudingsgewijs meer grote mesteenheden voor; het is zelfs zó dat één op de vier bedrijven met meer dan 30 stuks mestvee een nevenbedrijf is.

Tabel 9. Nevenbedrijven naar aantal stuks mestvee (%)

Stuks mestvee	Hoofdberoep			Alle bedrijven
	Agrarisch ¹⁾	Niet-agrarisch	Rustend	
Minder dan 5	33	58	43	48
5 - 9	21	21	23	21
10 - 19	25	13	27	20
20 - 29	6	4	4	4
30 en meer	15	4	3	6
Totaal	100	100	100	100
Regelpercentage	23	48	30	(5 950)

1) Zie noot bij tabel 8.

Bij de rundveemesterij doen zich geen grote verschillen tussen de gebieden voor. De omvang van de eenheden is in het westen en zuiden groter dan in het noorden en oosten, maar in het laatste gebied is de mesterij het meest verbreid.

Mestkalveren

Ook in de kalvermesterij leveren de nevenbedrijven een belangrijke bijdrage tot de totale produktie (19%). Een kwart van alle bedrijven met mestkalveren wordt als nevenbedrijf uitgeoefend. Mestkalveren komen op slechts 4% van de nevenbedrijven voor, maar op de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven ligt dit aandeel met 3% nog lager. De produktie is sterk geconcentreerd op bedrijven waarvan het bedrijfshoofd het hoofdberoep buiten de agrarische sector heeft: het gemiddeld aantal dieren (72) ligt op deze bedrijven ook hoger dan op andere. Daartegenover zijn de rustende landbouwers het minst bij de kalvermesterij betrokken, en voor zover zij mesten gebeurt dat in kleine eenheden.

Tabel 10. Nevenbedrijven naar aantal mestkalveren.

Aantal mestkalveren	Hoofdberoep			Alle bedrijven
	Agrarisch ¹⁾	Niet-agrarisch	Rustend	
Minder dan 10	3	7	27	7
10 - 29	29	8	13	14
30 - 49	26	22	27	23
50 - 99	27	37	27	34
100 en meer	15	26	6	22
Totaal	100	100	100	100
Regelpercentage	27	67	6	(1 300)

1) Zie noot bij tabel 8.

In 1970 waren er bijna 300 nevenbedrijven met meer dan 100 mestkalveren; van 230 daarvan had het bedrijfshoofd een hoofdberoep buiten de agrarische sector.

Van de kalveren welke op nevenbedrijven worden gemest wordt 40% in Gelderland gehouden en ruim 25% in Noord-Brabant.

Varkens

In de varkensmesterij is de bijdrage van de nevenbedrijven wat groter dan in de varkensfokkerij: van de mestvarkens wordt 12% op nevenbedrijven gehouden en van de fokvarkens 7%. De opzet van de bedrijfs-eenheden op nevenbedrijven wijkt met name in de mesterij weinig af van die op de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven.

Wel komt de combinatie van mesten en fokken op nevenbedrijven minder vaak voor. Van de bedrijven die uitsluitend mesten is 19% een nevenbedrijf, van de fokbedrijven 13% en van de bedrijven die mesten en fok-

ken 8%. Het hoofdberoep van de varkensmesters ligt vaak buiten de agrarische sector, maar de mesters met een "agrarisch" hoofdberoep werken in doorsnee met grotere eenheden. De kleinste eenheden worden vooral aangetroffen bij rustende landbouwers.

Wordt deze laatste groep buiten beschouwing gelaten dan is de schaal van de mesterij op de nevenbedrijven in doorsnee wat groter dan op de hoofdbedrijven.

In 1970 waren er in Nederland ca. 370 nevenbedrijven met meer dan 200 mestvarkens, en ruim 2500 bedrijven met minder dan 10 varkens.

Tabel 11. Nevenbedrijven naar aantal mestvarkens (%)

Aantal mestvarkens	Hoofdberoep			Alle bedrijven
	Agrarisch ¹⁾	Niet-agrarisch	Rustend	
Minder dan 10	25	26	51	31
10 - 49	28	35	29	32
50 - 99	20	22	15	20
100 - 199	18	12	4	12
200 en meer	8	5	0	4
Totaal	100	100	100	100
Regelpercentage	19	60	21	(8 100)

1) Zie noot bij tabel 8.

De fokkerij is op de nevenbedrijven minder sterk verbreid dan de mesterij. Zij vindt evenals de laatste vooral plaats op bedrijven van niet-agrariërs. De verschillen tussen hoofd- en nevenberoepsbedrijven zijn in de fokkerij groter dan in de mesterij. Het aantal fokvarkens per bedrijf ligt ook bij fokkers met een hoofdberoep in de agrarische sfeer duidelijk lager dan op de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven.

Tabel 12. Nevenbedrijven naar aantal fokvarkens (%)

Aantal fokvarkens	Hoofdberoep			Alle bedrijven
	Agrarisch ¹⁾	Niet-agrarisch	Rustend	
Minder dan 5	36	38	60	42
5 - 9	24	27	21	25
10 - 19	21	18	11	16
29 - 49	14	5	7	12
50 en meer	5	2	1	3
Totaal	100	100	100	100
Regelpercentage	18	58	24	(5 200)

1) Zie noot bij tabel 8.

Er waren in 1970 minder dan 150 nevenbedrijven met meer dan 50 fokvarkens, tegen ruim 2 200 bedrijven met minder dan 5 dieren.

De regionale spreiding van de fokkerij is dezelfde als bij de mesterij: de meeste bedrijven liggen in het oosten, maar daarnaast worden veel varkens in het zuiden gehouden, en wel in beduidend grotere eenheden dan in de andere gebieden. De regionale verschillen zijn in de fokkerij groter dan in de mesterij.

Kippen

Voor de legkippenhouderij is het nevenbedrijf niet zo belangrijk, maar van de slachtkuikens wordt een aanzienlijk deel (20%) op nevenbedrijven gemest. De leghennen worden vooral gehouden op bedrijven van rustende landbouwers, maar het aantal dieren is op deze bedrijven in doorsnee klein. Daartegenover zijn er onder de nevenbedrijfshoofden met een landbouwverwant hoofdberoep weinig kippenhouders, maar een aantal van hen heeft wel grote eenheden in exploitatie.

Tabel 13. Nevenbedrijven naar aantal leghennen (%)

Aantal Leghennen	Hoofdberoep			Alle bedrijven
	Agrarisch ¹⁾	Niet-agrarisch	Rustend	
Minder dan 100	61	77	78	75
100 - 999	25	15	21	19
1000 - 4999	7	7	1	5
5000 en meer	7	1	0	2
Totaal	100	100	100	100
Regelpercentage	15	48	37	(6 900)

1) Zie noot bij tabel 8.

Verreweg de meeste nevenbedrijven met leghennen houden minder dan 100 dieren; er waren in 1970 ongeveer 125 nevenbedrijven met meer dan 5 000 legkippen. Nevenbedrijven met leghennen komen vooral in de oostelijke provincies veel voor, maar in het zuiden wordt met veel grotere eenheden gewerkt. Het aantal dieren per bedrijf bedroeg daar gemiddeld 580, tegen ca. 190 in het noorden en oosten. Het zijn in het zuiden vooral bedrijven net niet-agrariërs waarop de kippenhouderij een grote omvang heeft.

De slachtkuikens worden vooral gehouden op bedrijven waarvan de boer een niet-agrarisch hoofdberoep heeft; op bedrijven van rustende landbouwers is de kuikenmesterij vrijwel te verwaarlozen. Van de nevenbedrijven met mestkuikens heeft ruim 20% meer dan 10 000 dieren. Bij de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven is dat ruim 40%. Daar staat tegenover dat bij deze laatste categorie ook meer bedrijven met minder dan 1 000 kuikens voorkomen. De kuikenmesterij komt vooral voor op nevenbedrijven in het zuiden. Evenals in de legkippenhouderij is de schaal

Tabel 14. Nevenbedrijven naar aantal slachtkuikens (%)

Aantal slachtkuikens	Hoofdberoep			Alle bedrijven
	Agrarisch ¹⁾	Niet-agrarisch	Rustend	
Minder dan 1000	24	2	0	5
1000 - 4999	35	43	58	43
5000 - 9999	0	35	42	30
10 000 en meer	41	20	0	22
Totaal	100	100	100	100
Regelpercentage	15	78	7	(900)

1) Zie noot tabel 8.

waarop de produktie plaatsvindt daar beduidend groter dan in de andere gebieden.

Bijna de helft van de kuikens welke op nevenbedrijven worden gemest is dan ook in het zuiden te vinden; van de overige wordt het grootste deel in het oosten gehouden.

§ 6. Slotopmerkingen

De landbouw wordt in Nederland vaak als nevenbedrijf beoefend door mensen met een hoofdberoep buiten de agrarische sfeer. Bijna 40% van de nevenbedrijven bevindt zich in de oostelijke provincies (Overijssel en Gelderland). Daar valt het accent op de rundveehouderij en de veredelingsproduktie. Op de tweede plaats komt het zuiden, waar op de nevenbedrijven naast de veredeling de tuinbouw van belang is. De omvang van de produktie-eenheden is in het zuiden belangrijk groter dan in het oosten. In het noorden en westen overwegen de veehouderij resp. de tuinbouw. Vergeleken met de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven richt de produktie van de nevenbedrijven zich minder op de melkveehouderij, akkerbouw en glastuinbouw en meer op rundveemesterij, veredeling, fruitteelt en opengronds-groenteteelt.

In de grondgebonden produktierichtingen is het grondgebruik bij de nevenbedrijven niet zo intensief als bij de overige bedrijven.

Het nevenbedrijf kan ontstaan doordat niet-landbouwers een deel van hun tijd, om welke reden dan ook, aan de landbouw gaan besteden, of doordat landbouwers een hoofdberoep buiten het bedrijf gaan zoeken. Bij de nevenbedrijven welke gedurende de laatste jaren in Nederland zijn ontstaan heeft de eerstgenoemde ontwikkeling zich waarschijnlijk niet vaak voorgedaan, maar hierover zijn geen cijfers bekend. In verschillende andere landen is ze wel van belang, o.a. in Amerika, Engeland en Zweden. Daarbij kan zowel gedacht worden aan commerciële als aan recreatieve motieven voor de werkzaamheden in de landbouw. Het zoeken van een hoofdberoep buiten de landbouw door agrarische bedrijfshoofden is de laatste jaren ongetwijfeld van groter invloed op het ontstaan van nieuwe nevenbedrijven. Het is echter de vraag of we daaruit de conclusie kunnen

trekken dat "De nevenberoepslandbouw zoals we die nu kennen in de eerste plaats te zien (is) als het resultaat van een onvolledige afvloeiing uit de landbouw". 1) Mogelijk is van de al jaren bestaande nevenbedrijven een groot deel traditioneel bepaald: combinatie van beroepen kan in bepaalde families of zelfs bepaalde gebieden een normaal verschijnsel zijn, en ook kunnen bestaande nevenbedrijven overgenomen worden, b.v. van de vader. Uit een onderzoek in Nederweert en Enter 2) blijkt dat in 1964 van de nevenbedrijfshoofden in deze gemeenten 18 resp. 50% als vader een niet-agrariër had die wel eens in de landbouw werkzaam was, en daarnaast 18 resp. 24% een vader die agrariër was, maar wel eens buiten de landbouw werkzaam. Uit het zelfde onderzoek blijkt dat in Nederweert ca. 75% en in Enter ca. 95% van de nevenbedrijfshoofden als zodanig is begonnen en niet via de "omweg" van de in hoofdberoep uitgeoefende landbouw met daarop volgende onvolledige afvloeiing tot het nevenbedrijf is gekomen. 3) Uit het onderzoek van Weerdenburg in Didam en Uden (1965) 4) blijkt dat daar 18 resp. 31% van de "part-time boeren" in het verleden zelf wel eens boer is geweest.

Wel is ook een deel (40 à 50%) van de overigen op jonge leeftijd volledig in de landbouw werkzaam geweest; dit kunnen bij voorbeeld afgevoelde boerenzoons zijn.

De wijze waarop het nevenbedrijf meestal tot stand komt, kan van gebied tot gebied uiteenlopen, en er kunnen zich ook na 1965 verschuivingen hebben voorgedaan. Waarschijnlijk is de "onvolledige afvloeiing" van meer belang geworden, maar van de nu bestaande nevenbedrijven heeft een groot deel een andere ontstaansgeschiedenis.

Men kan zich afvragen of de versnippering van grondgebruik en productie, welke met het verschijnsel van de nevenbedrijven samenhangt, niet belemmerend werkt op de ontwikkeling van de full-time bedrijven. Gezien de in het voorgaande genoemde gegevens lijkt dat gevaar niet erg groot. Als nadeten van het nevenbedrijf worden wel naar voren gebracht het efficiënte beslag dat het op schaarse grond legt en de grotere kans op overproductie door een zekere ongevoeligheid voor de prijzen. 5) In Nederland nemen de nevenbedrijven 5% van de grond in beslag. Een deel daarvan zou kunnen vrijkomen door b.v. van beroep veranderende of rustende boeren er toe over te halen geen grond meer aan te houden. Pas op wat langere termijn zou dit een voordelig effect van enkele procenten kunnen opleveren; het kan geen grote invloed hebben op de omvang van de in hoofdberoep uitgeoefende bedrijven. De stelling dat het nevenbedrijf enigszins ongevoelig is voor het prijsmechanisme lijkt ten dele irrelevant en ten dele onjuist. Ze geldt waarschijnlijk alleen voor een kleine categorie "hobby-bedrijven", maar de bijdrage van deze bedrijven in de totale productie kan niet groot zijn.

1) Weerdenburg a.w., blz. 7,8.

2) P. v.d. Linden en F.M. de Noord. De exploitatie van land- of tuinbouwbedrijven als nevenberoep, (1969) blz. 30.

3) idem, blz. 57.

4) Weerdenburg, a.w. blz. 128.

5) Hoyois en Everaet, a.w., blz. 68.

Het zijn juist de nevenbedrijven met de grotere produktie-eenheden die verstorend op het aanbod zouden kunnen werken, maar van deze bedrijven kan ook overwegend een zakelijke instelling worden verwacht. Met betrekking tot het beschikbare materiaal kon echter geen indeling naar hobby-bedrijven en commerciële nevenbedrijven worden gemaakt, zodat de voorgaande veronderstellingen niet door cijfers kunnen worden gesteund. In verband met de mogelijkheid van overproduktie is het belangrijker te constateren dat de nevenbedrijven die zich toeleggen op grondgebonden produktie in het algemeen een extensief gebruik van de bodem maken. Bovendien is de produktie van de nevenbedrijven in vergelijking met die van andere bedrijven sterk gericht op sectoren met weinig prijsregelingen; de middelen welke in het kader van het markt- en prijsbeleid worden uitgetrokken voor de hoofdberoepslandbouw kunnen dus maar in zeer beperkte mate aan de nevenberoepslandbouw ten goede komen.